

РОЗДІЛ 12 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 1:378.015.31:17(043.3)

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-9/79>

ЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

ETHICAL PROBLEMS OF DISTANCE LEARNING: PHILOSOPHICAL AND LEGAL DIMENSION

Теліженко Л.В., д.філос.н.,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції та конституційного права
Сумський державний університет

Мурач Д.В., студент III курсу
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

Лапузін В.А., студент III курсу
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

Стаття присвячена аналізу специфіки дистанційної форми навчання як основної та вимушеної в умовах карантину. З'ясовуються передумови її формування, визначені розвитком інформаційних технологій та інтернет-комунікацій. Визначаються її позитивні та негативні сторони. Серед основних недоліків дистанційного навчання називають: відсутність «живого» спілкування як традиційної основи для передавання знань від викладача до студента, неможливість невербальної поведінки та невербальної комунікації як головного засобу передавання інформації, погіршення якості освітнього процесу, підвищення його формалізованості, недостатність об'єктивності оцінювання тощо. Робиться висновок про те, що дистанційне навчання (порівняно з очною формою) має набагато більше недоліків.

Особлива увага в роботі приділяється з'ясуванню етичних проблем дистанційного навчання. На основі матеріалу соціологічних досліджень показується взаємозв'язок між дистанційним навчанням і зростанням порушень правил академічної доброчесності, пов'язаних, зокрема, зі списуванням студентів, їх відсутністю за вимкненою камерою під час навчального процесу, зростанням випадків плагиату тощо. Робиться висновок про те, що основу цих порушень становить недостатність рівня етичного виховання самих студентів, які в умовах самоізоляції досить часто ігнорують етичні принципи взаємовідносин у навчальному процесі.

Також аналізується вітчизняна та міжнародна нормативно-правова база щодо фактичного врегулювання сфери дистанційного навчання та освіти загалом. Досліджується проблема дисгенезії чинної правової бази, що врегульовує відносини у сфері дистанційного навчання. Авторами статті пропонується внести конкретні зміни до законодавства для уніфікації проблеми на законодавчому рівні, що в майбутньому дозволить на практиці покращити нинішню ситуацію у сфері етичних проблем дистанційного навчання.

Ключові слова: етичне виховання, дистанційне навчання, академічна доброчесність, проблеми дистанційного навчання, освітні технології.

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of distance learning as the main and at the same time forced in the compulsory in the conditions of quarantine. The preconditions of its formation, which are determined by the development of information technologies and Internet communications, are clarified. Its advantages and disadvantages are determined. Among the main drawbacks of distance learning are the following: lack of "live" communication as a traditional basis for the transfer of knowledge from a professor to a student; the inability of nonverbal behavior and nonverbal communication as the main means of transmitting information; the inappropriate quality of educational process; lack of formalization. It is concluded that distance learning, compared to full-time, has more disadvantages.

Particular attention is paid to clarifying the ethical issues of distance learning. According to sociological research, there is a connection between distance learning and the growth of violations of the rules of academic integrity, including cheating of students, their absence of the camera during the educational process, the growth of plagiarism, and so on. It is concluded that the basis of these violations is the lack of ethical education of students themselves, who in conditions of self-isolation often ignore the ethical principles of the educational process.

It also analyzes the domestic and international legal framework for the actual regulation of distance learning and education in general. The problem of weak development of current legal framework, which regulates relations in the field of distance learning, is studied. The authors of the article propose to make specific changes to the legislation to solve the problem at the legislative level, which in the future will improve in practice the current situation in the field of ethical issues of distance learning.

Key words: ethical education, distance learning, academic integrity, problems of distance learning, educational technologies.

Актуальність. В Україні дистанційне навчання офіційно з'явилося в 2004 році, однак у 2019 році (із початком пандемії вірусної інфекції SARS-CoV-19) Україна та весь світ зіштовхнулися з нагальною потребою запровадження карантинного режиму, що означало перехід усіх закладів освіти до цього виду навчання. У цей же час такі провідні ІТ-компанії світу, як Google, Apple та інші, стали активно розвивати інструменти та технології для зручності його проведення. Водночас стали вдосконалюватися технології та способи порушення правил дистанційного навчання, що вплинуло на принципи академічної доброчесності. Це актуалізує питання етичних проблем дистанційного навчання в правовому полі з метою його подальшого реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Етичні проблеми дистанційного навчання вже розглядалися в роботах таких дослідників, як А. Богород, Т. Марчак, Л. Процай, Н. Балик, Г. Шмигер, Т. Гаман, О. Шовкопляс, В. Биков, М. Заховаймо та ін. Та як показує аналіз вітчизняної наукової думки, це питання ще не достатньо висвітлене, особливо його правовий аспект, який взагалі не має наукової розробки.

Метою статті є висвітлення етичних проблем дистанційного навчання у філософсько-правовому вимірі.

Виклад основного матеріалу. В Україні датою офіційного початку запровадження дистанційного навчання є 21 січня 2004 року, коли наказом № 40 Міністерства

освіти і науки України було затверджено «Положення про дистанційне навчання», що формально поклало початок введенню нових технологій у галузі освіти [1]. Однак 24.05.2013 р. це Положення втратило чинність. Тоді на заміну йому було прийнято оновлене Положення про дистанційне навчання, затверджене Наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 р. № 466 [2]. Цей нормативно-правовий акт визначає сучасну модель дистанційного навчання, що має як переваги, так і недоліки.

В академічному середовищі перевагами цього виду навчання дослідники вважають те, що здобувач вищої освіти може навчатися у зручний для нього час, у звичному оточенні та в порівняно автономному темпі. До того ж нижчою є вартість такого навчання, оскільки відповідає потреба в оренді приміщень, в оплаті значної кількості персоналу та економії часу [3]. До позитивних сторін також належить відсутність чітких меж між очною та заочною формами навчання; здатність до централізації освітнього процесу різних регіонів; можливість для здобувачів отримувати підготовку в комфортних для них умовах; заміна конспектів електронними ресурсами та новітніми методами навчання, а також можливість постійних консультацій із викладачем [4; 5].

Отож, дистанційне навчання вважається цілком повноцінним, але з великою кількістю недоліків, яких значно більше, ніж в очного навчання.

Та не слід забувати, що в умовах пандемії дистанційне навчання є вимушеною формою навчання для всіх студентів, які під час вступу до вишу свідомо обирали не дистанційне, а очне навчання як більш ефективне та комфортне для них. Опинившись у непередбачуваній ситуації, що затяглася на невизначений термін, очікування студентів виявилися не виправданими. Вони позбавлені живого спілкування як традиційної основи для передання знань від викладача до студента, позбавлені можливості відчувати енергетичний посыл викладача, його доброзичливе ставлення до них та подаваної ним інформації. При цьому для обох сторін стала неможливою невербальна поведінка та невербальна комунікація як головні засоби передання інформації. Психологи встановили, що у навчальному процесі від 60 до 80% інформації передається за рахунок невербальних засобів (емоції, жести, манери тощо). І лише 20–40% інформації передається за допомогою вербальних засобів. А це означає погіршення якості освітнього процесу, його підвищену формалізованість, пониження рівня отримуваних знань та недостатню об'єктивність оцінювання. Слід очікувати, що з відміною карантину та переходом до традиційної форми навчання це дасть свої негативні наслідки.

Особливістю вимушеного дистанційного навчання студентів є також специфічна «відеовтома», пов'язана з тим, що під час спілкування через камеру доводиться тривалий час вдвлятися в екран чи камеру, не відвертаючись ні на мить. Це змушує надмірно концентруватися на своїй поведінці, зважати на кожен мікровираз на обличчі, кожне посмикування та рух, турбуватися про те, як це трактується. За відчуттями це можна прирівняти до виступу на сцені. Водночас відсутність візуальних перерв напружує очі, мозок, ускладнює концентрацію уваги.

Можливою стає й дещо інша ситуація, коли студент під час відеозв'язку, вимкнувши звук та камеру, намагається попрацювати над чимось іншим. Мається на увазі, що під час роботи вдома легше відволікатися, турбуватися про різні речі одночасно, привносити у навчальний процес певну хаотизованість та підвищену енергозатратність.

Не сприяють навчанню через відеозв'язок й інші побутові ситуації, як-от присутність малолітніх дітей, які потребують уваги, домашніх тварин, друзів, які до кімнати у гуртожитку заходять і виходять без попередження. Відволікальним фактором стають телефонні дзвінки та повідомлення, що означає необхідність вимикання телефонів

під час відеозустрічей. Проблемою стає просто відсутність тихого робочого простору, вільного від сторонніх людей.

Декілька слів щодо методики оволодіння знаннями під час дистанційного навчання. Працюючи з віртуальною групою, викладач без перешкод може організувати будь-яку усну форму засвоєння знань: провести лекцію, організувати лекцію-дискусію або лекцію з елементами обговорення чи лекцію-презентацію. Таким же чином можна провести і семінарське чи практичне заняття, попередньо надаючи студентам теми для обговорення, самостійної чи індивідуальної роботи. А от виконати тестове завдання, зокрема контрольне (з урахуванням відведеного на нього часу), стає складно та може бути виконане студентом не зовсім самостійно. Отож, традиційні письмові форми навчання, які безпосередньо не контролюються викладачем, під час оцінювання можуть не відображати об'єктивний рівень знань студентів.

Щодо цього на особливу увагу заслуговує дослідження Дж. Уотсона і Дж. Соттіле, проведене авторами на основі опитування 635 респондентів, студентів різних закладів вищої освіти. Так, 73,8% опитаних респондентів стверджували, що списати набагато легше в онлайн-класі, ніж у звичайному [6]. Тобто шахрайство на онлайн-заняттях зростає, оскільки, як показало дослідження, студенти значно частіше отримують відповіді від інших людей, присутніх поряд із ними під час зняття [6].

Це дозволяє зробити висновок про те, що специфіка дистанційного навчання пов'язана зі зростанням порушень правил академічної доброчесності, а його найбільшим недоліком є етична сторона навчання, яка нікуди не зникає навіть за умов найбільш оптимістичного його аналізу.

Якщо позитивними ознаками дистанційного навчання, як на цьому наполягають деякі дослідники [7], вважати інтерактивність, інформаційну забезпеченість, якість освіти, відкритість і об'єктивність оцінки знань студентів та їх високу самоорганізацію у навчанні, то з'ясується, що кожна його позитивна ознака не позбавлена свого етичного недоліку. Так, наприклад, інтерактивність навчання не гарантує безпосередньої фіксації здобувача освіти на заняттях. Не є поодинокими випадки, коли під час навчального процесу здобувачі фіктивно перебувають на онлайн-конференції, що породжує лише недовіру та неповагу не тільки до особи викладача, а й до самої системи освіти України. Причому йдеться про порушення фундаментальних принципів довіри, поваги до викладача та академічної доброчесності під час навчального процесу, визначених у статті 6 Закону України «Про освіту» принципу формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками [8].

Також слід звернути увагу і на пристосування закладу освіти до новітніх технологічних змін як невід'ємного фактора впливу на ситуацію з порушенням правил академічної доброчесності під час онлайн-занять. Як указують Ю. Гаруст та Б. Павленко, для встановлення клімату академічної доброчесності навчальний заклад повинен бути обізнаним щодо поточних подій у галузі технологій та освітніх практик із метою прогнозування підвищених ризиків і розв'язання потенційних проблем [9, с. 94].

Якщо ж проаналізувати інформаційну забезпеченість дистанційного навчання, то з'ясується, що інформаційна вседоступність студентів теж має свій негативний відтінок, адже з точки зору принципів академічної доброчесності, а саме частини 4 статті 42 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII, порушенням академічної доброчесності вважається обман – надання свідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування [8].

Подібний деструктивний феномен притаманний і очному виду навчання, але конкретні особливості проведення дистанційних занять полегшують можливість реалізації списування настільки, що можна дійти логічного висновку про виникнення особливо гострої етичної проблеми.

Що стосується якості дистанційної освіти, то зрозуміло, що вона повинна бути високою, оскільки в іншому разі втрачатиме свій сенс. Та все ж дидактичні засоби дистанційного навчання не гарантують повноцінного засвоєння матеріалу здобувачем. До того ж ефективність реалізації подібного методу цілком залежить від внутрішнього ставлення до нього здобувача, тому важливу роль тут відіграє не лише якість подібних дидактичних технологій, а й зумовлене етичним вихованням ставлення учасника освітнього процесу до раціонального використання цих технологій.

Позитивною стороною дистанційної форми навчання є відкритість і об'єктивність оцінки знань студентів, її незалежність від викладача, оскільки використовуються сучасні комп'ютерні технології і відповідні програми виставлення оцінок за шкалою ЄКТС [7, с. 4–5]. Але ж ця ознака притаманна всім видам навчання в Україні. Ураховуючи перелічені вище недоліки та ризики дистанційного навчання, ми знову ж таки можемо вказати на факт залежності автентичної реалізації цієї ознаки від етичного виховання особи здобувача, адже використання комп'ютерних технологій в умовах дистанційного навчання може носити деструктивний характер для об'єктивізації оцінювання знань та навичок здобувача.

Що ж до високої самоорганізації студентів, за якої підвищуються творчий й інтелектуальний потенціал, прагнення до здобуття знань, уміння взаємодіяти з комп'ютерною технікою й опанування новітніми інформаційними технологіями [7, с. 4–5], то вона цілком залежить від бажання здобувача освіти. Кореляційним фактором у цьому є його повне відчуття свободи та безкарності перед освітнім закладом, адже довести причетність особи до вчинення конкретного проступку чи дисциплінарного порушення під час заняття в умовах дистанційного навчання можна лише у разі його максимального наближення до класичної форми навчання, тобто за умови повного відтворення всіх умов перебування в класі чи аудиторії. Це може бути реалізовано за допомогою вимоги постійного відео- та аудіоспостереження за здобувачем під час заняття, що реалізувати дуже проблематично, адже студенти завжди можуть розмістити на дисплеї шпаргалку чи в якийсь інший спосіб порушити правила академічної доброчесності під час занять у режимі відеоконференції [10]. Отож, навіть забезпечивши здобувачів усіма необхідними технологічними пристроями, ми не можемо усунути можливість порушення ними етичних правил дистанційного навчання та принципів академічної доброчесності.

Вихід із цієї ситуації можна знайти у глибокому усвідомленні здобувачами освіти того факту, що мета будь-якого навчання – навчитися чогось нового, і дистанційний формат передання знань не є винятком. Він, можливо, значно відрізняється від класичного і є досить зручним для того, хто навчається, але відповідальним та затратним за часом його наповнення для викладачів, які розробляють матеріали для самостійної роботи студентів.

Посиленню етичної відповідальності всіх учасників освітнього процесу сприяє й державна політика у сфері стандартизації освіти, її орієнтація на освітні стандарти

Європейського Союзу, які через запровадження принципів студентоцентризму та демократизації освіти здатні наблизити її до європейської.

Так, демократична освіта передбачає рівність усіх членів навчального процесу перед адміністрацією закладу освіти. Відповідальність за вчинення конкретних дисциплінарних проступків чи порушення правил академічної доброчесності матиме однакові санкції як до особи здобувача, так і до викладача. У цьому разі систематизація принципового апарату нормативно-правового забезпечення втілюється за рахунок уведення нових антропоцентричних цінностей, тобто суттєвої «моралізації» нормативно-правових актів. Виходячи з цього, необхідним є внесення відповідних змін до чинної правової бази щодо фактичного врегулювання сфери дистанційного навчання: доповнити розділ другий Положення про дистанційне навчання, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 р. № 466, статтею, що буде розкривати фундаментальні принципи реалізації дистанційного навчання:

«Реалізація дистанційного навчання базується на принципах:

- студентоцентризму;
- етичної поведінки;
- адаптації системи освіти до новітніх технологій;
- інших принципах, визначених у Законі України

«Про освіту».

Під принципом студентоцентризму розуміємо фундаментальний принцип у сфері освіти, що передбачає концентрацію зусиль на врахуванні індивідуальних якостей, здатностей до формування індивідуальних освітніх траєкторій та, відповідно, індивідуального профілю компетенцій здобувача освіти.

Принцип етичної поведінки є принципом, згідно з яким особа зобов'язується робити такі вчинки та діяння під час навчання, які відповідають нормам моралі, свідомості, порядку, що сформувалися у суспільстві або до яких воно прямує.

Адаптація системи освіти до новітніх технологій є ключовим принципом дистанційного навчання, що передбачає створення та оновлення технологій навчання відповідно до сучасних змін технологічного прогресу, а також залучення до навчального процесу його продуктів.

Під іншими принципами розуміємо закріплені у частині першій статті шостої Закону України «Про освіту» принципи освітньої діяльності: людиноцентризм, верховенство права, забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності, забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, зокрема за ознакою інвалідності тощо [8]. Першочергово у запропонованій статті будуть виокремлені принципи, що враховують саму специфіку дистанційної освіти.

Висновки. Отже, одним з основних недоліків дистанційного навчання є порушення здобувачами загальноприйнятих етичних норм та правил, що означає необхідність загострення уваги до їх етичного та морального виховання й розвитку. У правовій площині наявність етичних проблем зумовлює нагальну потребу в удосконаленні чинного законодавства щодо фактичного врегулювання цієї сфери шляхом залучення в правове поле етичних принципів поваги, довіри тощо. Це може суттєво вплинути на процес видозміни та оновлення локальних НПА навчальних закладів та позитивно позначитися на їх внутрішній дидактичній політиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ від 21.01.2004 року. № 40. Дата оновлення: 24.05.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0464-04#Text> (дата звернення: 23.08.2021).
2. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ від 25.04.2013 року. № 466. Дата оновлення: 16.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 23.08.2021).
3. Дистанційне навчання в країнах Європи та США і перспективи для України. *Інформаційне забезпечення навчально-виховного процесу: інноваційні засоби і технології*: колективна монографія / В.Ю. Биков, О.О. Гриценчук, Ю.О. Жук та ін. Академія педагогічних наук України, Інститут засобів навчання. Київ: Атіка, 2015. С. 77–140.

4. Переваги і недоліки дистанційного навчання. Освіта.UA. 2008. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/adv/46958/>
5. Заховаймо М. Дистанційне навчання: плюси й мінуси. Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 2008. URL: <https://kpi.ua/805-9>.
6. Watson G., Sottile J. Cheating in the Digital Age: Do Students Cheat More in Online Courses? Online Journal of Distance Learning Administration. 2010. URL: <https://www.westga.edu/~distance/ojdla/spring131/watson131.html>.
7. Адамова І., Головачук Т. Дистанційне навчання: сучасний погляд на переваги та проблеми. *Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки»*. 2012. Вип. 10. С. 3–6.
8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 року. № 2145-VIII. Дата оновлення: 08.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 27.08.2021).
9. Гаруст Ю.В., Павленко Б.О. Академічна доброчесність – шлях до захисту інтелектуальної власності українських науковців. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 4. С. 88-95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/In_2017_4_15
10. Yarovaya O., Yarovaya L., Bogatskaya E. Distance learning during coronavirus: problems and solutions, E3S Web of Conferences 210, ITSE-2020, 18051.2020. DOI: doi.org/10.1051/e3sconf/202021018051.